

JUGOSLOVENSKI JEVREJI — ŠPANSKI BORCI

Nikada ranije, kako izgleda, niko nije pravio bilans jugoslovenskih Jevreja — španskih boraca sa željom da se vidi koliko nas je, u danima kada su fašističke snage krvavo gušile narodni režim u Španiji i vršile strateške pripreme za kasniji uništavajući pohod na čitavu Evropu, pošlo da na tlu Španije damo sve od sebe, pa i same živote, da bi se oduprli toj strašnoj nemani koja je kasnije uništila milione ljudi, a naročito Jevreja, da vidimo koliko nas je bilo u španskom ratu 1936—1939. godi'ne, koliko nas je tamo poginulo, koliko nas je izašlo živih iz Španije, kakav nam je bio dalji životni put, kroz kakve peripetije i borbe smo prolazili, koliko nas je bilo u našoj narodnooslobodilačkoj borbi i, na kraju, koliko nas je danas živih i gde smo i šta smo.

Možda ovaj bilans, koji sam napravio, nije potpun, možda neko ime neću ni spomenuti, jer ga se ne sećam, a u kratkotrajnom intenzivnom ispitivanju nisam za njega doznao. No, smatram da vredi napraviti i objaviti takav pregled koji će se onim što još neko zna o onima koje ovde spominjem, a možda i o nekom koji ovde nije spomenut, moći da dopuni. Zato neka ovaj članak bude ujedno i poziv svakome ko to može, da doprinese njegovom upotpunjavanju, kako bismo pomogli da se za nove generacije sačuvaju što potpuniji podaci o jugoslovenskim Jevrejima — španskim borcima.

Kad sam pristupio tome poslu računao sam da će biti osam, najviše deset Jevreja iz Jugoslavije koji su se borili u međunarodnim brigadama u Španiji. Međutim, već prvi spisak do kojeg sam došao imao je dvanaest imena. U naknadnim razgovorima sa pojedinih drugovima koji su bili u Španiji, a i drugima, nailazio sam na nove podatke i nova imena. Na kraju sačinio sam spisak od sedamnaest jugoslovenskih Jevreja — boraca španskog rata. Od ovih sedamnaest posle drugog svetskog rata ostalo je živih svega pet. Troje žive danas u Jugoslaviji, a dvoje u Izraelu. Od dvanaest koji više nisu živi, jedanaest je poginulo u borbi

protiv fašizma — za vreme rata u Španiji ili u narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji i u toku njenih priprema, a samo jedan je izgubio život kao žrtva fašizma.

Dvojicu od trojice koji su poginuli u Španiji i lično sam poznavao, a za trećega kažu da se prezivao Altarac i da je možda bio iz Banja Luke.

Jedan od te trojice koji su dali svoje živote u pokušaju da se već u Španiji zaustavi nadiranje fašizma je i *Isa Baruh*, električarski radnik sa Dorćola iz Beograda. U ranoj mladosti bio je član Plavo-belog plemena, odnosno Hašomer hacaira, a kasnije kao komunista otišao je u Španiju gde je postao oficir u međunarodnim brigadama.

Artur Keršner

Sa Baruhom i Altarcem, sa više od šest stotina drugih Jugoslovena i sa više hiljada članova međunarodnih brigada drugih nacija i stotina hiljada španskih boraca, ostao je zauvek u Španiji i *Artur Keršner*, student veterine iz Zagreba, nekadašnji vrlo aktivni član jevrejskog omladinskog pokreta. Kao mladi komunista bio je proganjan i morao je da beži iz zemlje. Došao je u Čehoslovačku, gde smo jedno vreme bili zajedno u Pragu. Pomogao sam mu da se legalizuje i nastavi studije u Brnu. I on je, kao i mnogi drugi jugoslovenski studenti, osetio opasnost koja pretila od fašizma i pod parolom »Šta će nam diplome ako pobedi fašizam« prekinuo studije i otišao u Španiju da se bori protiv fašizma.

Od osmoro jugoslovenskih Jevreja koji su poginuli kao borci u toku narodnooslobodilačke borbe ili u vreme neposrednih priprema za nju, šestoro su posle bili oficiri ili komesari partizanskih jedinica ili jedinica narodnooslobodilačke vojske, jedan drug je streljan u Zagrebu 1941. godine, a jedna drugarica, kako izgleda, podlegla je mukama u Specijalnoj policiji u Beogradu. Trojica od njih proglašeni su narodnim herojima.

Jedan od narodnih heroja je *Robert Domanji* iz Orahovice, rođen 1908. godine. Studirao je tehniku u Zagrebu, a član Komunističke partije Jugoslavije postao je 1937. godine. U Španiji je ubrzo postao komandant artiljerijske baterije i dobio čin kapetana. Do svog ranjavanja bio sam i ja borac baterije »Karl Liebknecht« kojom je on komandovao. Uživao je veliki ugled i svi su ga voleli. Bio je poznat kao jedan od najboljih artiljerijskih komandanata u međunarodnim brigadama. Posle povlačenja iz Španije, početkom 1939. godine, bili smo zajedno sa mnogim drugim Jugoslovenima španskim borcima u logorima u Francuskoj,

sve do kraja proleća 1941. Tada smo prešli na rad u Nemačku, da bismo odatle uz pomoć Komunističke partije Jugoslavije bežali u svoju zemlju i učestvovali u organizovanju oružane borbe protiv okupatora. Radili smo zajedno u jednoj fabrici u gradu Dessau nedaleko od Leipziga. Poslednji put sam video Domanjija pre odlaska u domovinu prve grupe u kojoj su, pored njega, bili i Voja Fodorović — Lerer, Kosta Nađ, Danilo Lekić, Dušan Kveder i drugi. U drugoj grupi koja je bežala iz Dessaua bio sam i ja. Negde oko Nove godine 1942. doznao sam da je u selo Dabar stigla veća kordunaška partizanska jedinica kojoj je na čelu komandant Robert Domanji. Bio sam u Lici u selu Škarama, desetak kilometara daleko od Dabra. Uprkos velikom snegu pošao sam u Dabar da se vidim s Robertom koji mi nije bio samo ratni drug iz Španije već i rođak. Stigao sam prekasno. Nekoliko sati ranije njegova jedinica napustila je Dabar, vratila se na Kordun gde je Robert mnogo doprineo jačanju partizanskih jedinica. Posle nekoliko dana saznali smo da je jedan vod u njegovoj jedinici prešao na stranu četnika i da su Robert i još nekoliko

Robert Domanji

drugova pali kao žrtve izdaje.

Ilija Engel-Andžić, rođen je 1912. u Sarajevu. Već u ranoj mladosti, kada mu je bilo 18 godina, hapšen je zbog revolucionarnog rada. Studirao je tehniku u Pragu. Bio je vrlo inteligentan, tih i skroman. Čim je počeo rat u Španiji pošao je među prvim jugoslovenskim studentima u Španiju. Tamo je ubrzo postao artiljerijski oficir. Posle poraza antifašističkih snaga našao se s ostalim jugoslovenskim dobrovoljcima u logorima Francuske. Po direktivi Partije i on se 1941. godine prebacio sa grupom španskih boraca preko Nemačke u Jugoslaviju, da bi u svojoj domovini nastavio revolucionarnu borbu. Čim je stigao tajnim kanalima u Zagreb, bio je raspoređen na rad u ilegalnu štampariju Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, koja je bila smeštena u Klajićevoj ulici. Dvadeset i četvrtog decembra 1941. godine ustaški agenti upali su u prostorije tajne štamparije i iznenadili trojicu drugova koji su tu radili. Nastala je borba pištoljima. Iako ranjen, Ilija je uspeo da pobegne. Posle toga prebačen je u partizane. Najpre je bio komandant bataljona, a kasnije načelnik u Glavnom štabu Hrvatske. Poginuo je 29. maja 1944. godine u Moslavini. Proglašen je narodnim herojem.

Drago Štajnberger — Adolf, rođen 1916. u Zagrebu, je takođe narodni heroj. Bio je radnik i rano je postao član Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Bio je vedar i borben mladić.

Isticao se u mnogobrojnim akcijama radničke klase Zagreba u borbi protiv nenarodnih režima. Kao borac međunarodnih brigada pokazao je primernu hrabrost. U Španiji je primljen u članstvo Komunističke partije. I on je sa ostalima posle rata u Španiji bio u koncentracionim logorima u Francuskoj, ođakle se, kada je okupator ušao u Jugoslaviju, sa ostalim Jugoslovenima prebacio preko Nemačke u domovinu. Njega je rukovodstvo Partije uputilo odmah na Kordun gde se istakao u organizovanju prvih partizanskih jedinica u Slunju i na Veljunu. Prvo je bio komandir, a kasnije politički komesar. Bio je popularan među partizanima i narodom Korduna pod imenom Adolf. I on je pao kao žrtva četničke izdaje zajedno sa Robertom Domanjijem.

Pored ove trojice narodnih heroja, poginuli su još kao partizani bivši španski borci *Jakov Baruh* iz Beograda, *Šlomo Albahari* iz Zagreba i *Mento Papo* iz Splita.

Kornelija — Neli Sende — Popović, rođena 1914. godine u Bačalmašu nedaleko od Subotice (Mađarska), izgubila je mladi život u Specijalnoj policiji u Beogradu u strahovitim mukama koje je više od mesec dana herojski podnosila. Bila je apsolvent medicine i sa svojim drugom Vladetom Popovićem — Pineckim, takođe apsolventom medicine, otišla je u Španiju, gde su oboje radili u sanitetu međunarodnih brigada. Posle povratka iz Španije, septembra 1939. godine, nastavila je sa ilegalnim radom, a 7. avgusta 1941. bila je uhapšena od Specijalne policije u jednoj vili na Senjaku gde je obavljala važne partijske zadatke.

Iste godine, 1941, streljan je od ustaša u Zagrebu *Fredi Bergman* iz Mostara. On je više godina kao komunista ilegalac i vešti »tehničar« putovao po partijskim zadacima po raznim zemljama Evrope, a za vreme rata u Španiji radio na pomoći narodu te zemlje u borbi protiv fašizma, a i sam boravio izvesno vreme u republikanskoj Španiji. Kao poznati komunist bio je u Zagrebu uhapšen i streljan među prvim uhvaćenim komunistima.

Ivana Lebla iz Subotice, bivšeg španskog borca, uhvatile su u toku okupacije mađarske vlasti i sa jednom radnom jedinicom uputile ga u Ukrajinu gde mu se zameo trag. Sa njim bi bila završena lista — do koje sam došao — poginulih jugoslovenskih Jevreja, bivših španskih boraca.

Od pet preživelih Jevreja španskih boraca jedan je narodni heroj. To je general-pukovnik *Voja Todorović* — Samuel Lerer. Rođen je 1914. godine u slobodarskom Mostaru, a odrastao je u Sarajevu. Pohađao je gimnaziju i istovremeno je radio kao sedlar. Godine 1933. prešao je u Zagreb gde je prvo studirao veterinu, a zatim agronomiju. Iste godine postao je član SKOJ-a, a nešto kasnije, marta 1934. godine, član Komunističke partije. Bio je hapšen 1936. godine i na sudu oslobođen zbog nedostatka dokaza.

Septembra 1937. otišao je u Španiju gde je bio mitraljezac u mitraljeskoj četi bataljona »Đuro Đaković«. Sa ostalim Jugoslovenima, bivšim španskim dobrovoljcima, bio je u logorima u Francuskoj, a 1941. godine, posle okupacije Jugoslavije, prešao na rad

Grupa španskih boraca (sa Kočom Popovićem, R. Domanijem i M. Perićem)

u Nemačku, gde je bio član Partijskog komiteta grupe španskih dobrovoljaca. Pomoću tajnih partijskih veza, krajem jula 1941. godine, prebacio se u Zagreb odakle je bio upućen u Bosansku Krajinu. Tu je najpre bio komandant bataljona, zatim komandant grupe udarnih bataljona, a kasnije komandant divizije. On se isticao kao vrlo hrabar borac i sposoban komandant. Pored mnogih podviga koje je preduzimao i lično i sa jedinicama kojima je komandovao i po kojima je čuven, jedan će naročito ostati zapisan u istoriji narodnooslobodilačke borbe. To je napad na neprijateljski aerodrom Rajlovac kod Sarajeva avgusta 1943. godine. Tada je Prva krajiška brigada kojom je komandovao Todović uništila 34 aviona. Borba za aerodrom u neposrednoj blizini Sarajeva, u kome su bili vrlo jaki nemački i ustaški garnizoni, trajala je čitavu noć. Nemci su pokušali da dovuku pojačanje oklopnim vozom, ali je i voz uništen.

Drugi preživeli španski borac je *Albert Abinun*, urednik emisija za inostranstvo Radio-televizije Beograd. Rođen je 1913. go-

dine u Sarajevu. U ranoj mladosti bio je član sarajevskog kena Hašomer hacaira. Radio je kao privatni činovnik. Član Komunističke partije je od 1935. godine. U Španiju je otišao iz Zagreba 1937. godine. Tamo je neko vreme bio pomoćnik političkog komesara bataljona. Nosilac je Spomenice 1941. Njegov brat Markus, student medicine, skromni, omiljeni i hrabri skojevac i prvoborac, ubijen je od četnika početkom 1942.

Treći je pisac ovog pregleda *Marko Perić - Velimir Drechsler*. Rođen 1914 godine, u Osijeku. Pripadao je zagrebačkoj grupi osnivača Hašomer hacaira. Bio je električarski radnik. Član Komunističke partije Jugoslavije postao je 1935. godine, a 1936. beži kao politički emigrant u Čehoslovačku odakle 1937. odlazi u Španiju. Posle Španije bio je u koncentracionim logorima u Francuskoj. Odatle preko Nemačke dolazi 1941. u domovinu. Nosilac je Spomenice 1941. Postao je publicista i novinar. Sada je direktor sektora u Saveznom zavodu za statistiku.

Dvoje jugoslovenskih Jevreja — bivših španskih boraca koji sada žive u Izraelu su: *Lea Kraus*, koja je došla u Španiju iz Zagreba i radila u sanitetu, i »*Hamdija*« *Atijas* koji je pre Španije bio električarski radnik u Zagrebu. Lea je rođena 1914. godine u Gradačcu. Ona i dve njene sestre bile su članovi jevrejskog omladinskog pokreta, a u NOB učestvovala su četiri člana njene porodice, od kojih je dvoje izgubilo život. Lea je kao student Škole za više medicinske sestre u Zagrebu uhapšena zbog komunističke aktivnosti 1935. godine i osuđena na godinu dana robije. Posle Španije sve do kraja drugog svetskog rata živela je u Francuskoj. Sada živi u Kirjat Jamu kod Haife.

*

Pošto sam već bio napisao ovaj pregled o učestvovanju jugoslovenskih Jevreja u španskom građanskom ratu, doznao sam prilikom posete Izraelu i nekim kibucima u kojima žive nekadašnji pripadnici levičarskog jevrejskog omladinskog pokreta u Jugoslaviji, još neke podatke kojima se broj boraca povećava od 17 na 19.

Iz Zagreba je otišao u Španiju i trgovački putnik *Vilko Presburger*. Rođen je 1906. godine. Kao mladić bio je član jevrejskog gimnastičkog društva »*Makabi*«, a kasnije aktivista sindikalnog pokreta. Kako je policiji bio poznat njegov antifašistički i marksistički rad, bio je nekoliko puta hapšen i prisilno proterivan iz Zagreba. Od 1937. učestvovao je u borbama internacionalnih brigada, gde je jedno vreme bio zajedno s Pekom Dapčevićem. Poginuo je na Ebru, ali mu se ne zna grob.

U leto godine 1937. otišao je na odsustvo s hahšare u Jagodnjaku (Baranja) na kojoj su se grupe omladinaca pripremale za odlazak u Izrael učeći poljoprivredne i druge radove — *Isa Altarac*

iz Beograda. Neko se vreme nije javljao — izgledalo je kao da je nestao, dok jednog dana nije stigla ova dopisnica napisana u Parizu 20. jula 1937.: »Kibuc Hasolel — pusta Brod, Jagodnjak, Baranja. Dragi haverim, do danas mi se nije ukazala prilika da vam se javim. Na stanici su me čekali šatvanim¹⁾ i predložili mi da idem na izložbu. Sad sam, kako vidite, ovde, sumnjam da ću se vratiti. Dok bude gotovo sa mahapehom²⁾ gledaću da odem u kibuc, ali sad sam ovde potreban. Sve vas voli i pozdravlja sa hazak,³⁾ Iso.«

Za Isu Altarca — Šmuela čulo se posle da je u borbama u Španiji izgubio ruku, ali nisam uspeo da doznam za njegovu kasniju sudbinu.

---

1) na hebrejskom — komunisti

2) na hebrejskom — revolucija

3) na hebrejskom — zdravo!